

Stručni rad

UDK 821.163.4.09-31

Sofija KALEZIĆ (Podgorica)

Fakultet za crnogorski jezik i književnost – Cetinje

pgstudio@t-com.me

**O KNJIZI MILANA MARKOVIĆA
DEKONSTRUKCIJA HRIŠĆANSKOGA MITA
U PEKIĆEVU „VREMENU ČUDA“**

Knjiga Milana Markovića, saradnika na Fakultetu za crnogorski jezik i književnost s Cetinja – *Dekonstrukcija hrišćanskoga mita u Pekićevu „Vremenu čuda“*, predstavlja vrijedan doprinos istraživanju jednog od kapitalnih ostvarenja čuvenog crnogorskog i evropskog književnika.

U filozofskom, satiričnom i istorijskom romanu Borislava Pekića objavljenom 1965. godine, sublimiran je podtekst biblijske legende, koji pisac modifikuje i prilagođava savremenom čitaocu. On poziva na preispitivanje načina i mjere vjerovanja, ali ne samo vjerovanja u smislu prihvatanja određene vjerske dogme, već vjerovanja i povjerenja uopšte. Autor nam pruža sliku manipulacije ljudima posredstvom predstave o nepobitnosti biblijske priče, koju izokreće, detronizujući poznatu legendu. Film *Vreme čuda* iz 1989, za koji je Pekić napisao scenario, predstavlja slobodnu adaptaciju ovog romana.

Iako je u pitanju Pekićev roman prvijenac – *Vreme čuda* čini plod izuzetne umjetničke zrelosti i filozofske dubine, lišen početničkih nedostataka. U njemu su razvijene osnovne postavke Pekićeve poetike, u prvom redu izbrušen stil i široka erudicija. Borba protiv mitova, odnosno razobličavanje mitskog viđenja svijeta čini važnu karakteristiku ovog romana. Roman *Vreme čuda* je preveden na engleski, poljski, mađarski, grčki, francuski, rumunski i ukrajinski jezik.

Okvir ovog djela sastavljenog iz priča, su biblijski motivi Isusovih čuda u Judeji. Ona su izokrenuta u svoju suprotnost sa puno satire, ali i piščeve duboke empatije za ljudsku patnju, ljubav i sudbinu. Leprozna žena je iscijeljena ali nije prihvaćena više nigdje, slijepi čovjek progleda, ali na kraju se zgadi kad sagleda svijet, mutavac kad progovori o onome što je uvijek mislio – biva razapet na krst. Ovo slojevito djelo na slikovit način ukazuje na isključivost ideologija, dogmi i doktrina, gdje iz najvećeg nametnutog dobra proističu zapravo najveće nevolje.

Pisac nam pruža novu sliku poznate priče o Isusu Hristu i njegovim čudima, a ono na čemu insistira i u čemu je osnovna razlika u odnosu na *Bibliju*,

jeste negativna posljedica Isusovih čuda. Predstavljajući Isusove mirakule, on daje uvid u drugačiju verziju priče o Hristu i njegovoj žrtvi za spasenje svijeta i iskupljenje praroditeljskog grijeha.

U radu *Dekonstrukcija hrišćanskoga mita u Pekićeve „Vremenu čuda“*, publikovanom u izdanju Fakulteta za crnogorski jezik i književnost sa Cetinja 2018. godine, Milan Marković nam približava sadržaj, suštinu, simboliku i poruke ovog romana kroz više aspekata: estetsku vrijednost samostalnog teksta, vrijednost teksta kao početnog djela u okviru cjelokupne autorove produkcije, teorijsku vrijednost teksta čiji je autor utemeljivač nove stilske formacije, te njegovu istorijsku vrijednost u okviru nacionalnih i nadnacionalnih sistema književnosti. Poštujući mjesto koje *Vreme čuda* zauzima u korpusu Pekićeve narativne produkcije, on definiše autorove poetičke postulate. Analizirajući pripovijetke ponaosob, primjećuje da svaka dopunjuje homogenu sliku svijeta, iz raznovrsnih perspektiva preispitujući ideju o spasenju.

„Pojam *mitomahije*“, Marković polazi od teorijskog okvira vezanog za terminološke odrednice koje upotrebljava u svojoj knjizi, „kao osnovnoga idejno-tematskog obilježja Pekićeve poetike uvodi Nikola Milošević u tekstu *Borislav Pekić i njegova mitomahija* (1996)... Po našem mišljenju, termin je pogodan za opisivanje autorovoga odnosa prema svijetu i književnoj građi, ali da bi se ispitale imanentne odlike Pekićevoga stvaralaštva potrebno je zaći u još dublju analizu svih činilaca strukture njegovih tekstova i tu potražiti odgovore na pitanje zašto se Borislav Pekić smatra jednim od najboljih razgrađivača mitske svijesti na južnoslovenskome govornom području“.¹

U svom radu Marković tretira složenost problema tipološke definicije *Vremena čuda*, koja se po njegovom sudu ogleda u umjetničkim postupcima destabilizacije tradicionalnih žanrova, ukrštanjima narativnih kodova, autorovim sugestijama u vidu podnaslova, dvosmjernim metatekstualnim ulančavanjem samostalnih cjelina, upućujući i na evolutivnu perspektivu narativnih žanrova druge polovine XX vijeka. Kroz pet cjelina knjige, od njenog uvodnog segmenta, te poglavlja – *Odnos prema mitu, Fiat lux, Smrt na Hinomu i Zaključci*, on demonstrira kako rekonstrukcijom biblijskoga kulturnog modela Pekić mijenja optiku čitanja novozavjetnih priča, a sopstveni hibridni, multižanrovski tekst bogati metaproznim karakterom. Kao autor sa izraženom poetičkom sviješću, on biblijske izvore narativno transformiše, pri čemu efekat desakralizacije i dekonstrukcije prvenstveno postiže karnevalskim, grotesknim i satiričnim kodiranjem teksta.

¹ Milan Marković: *Dekonstrukcija hrišćanskoga mita u Pekićeve „Vremenu čuda“*, Fakultet za crnogorski jezik i književnost, Cetinje, 2018, str. 17–18.

Preko potpoglavlja Markovićeve knjige – *Mitsko vrijeme, Mit i književnost, Tematizacija kategorije vremena, Dekonstrukcija hrišćanskog mita, Odnos prema Bibliji, Geneza narativnih žanrova; Blaga vest, Čudo u Kani, Čudo u Jabnelu ili neka stari Bog ustupi mesto novom, Čudo u Jerusalimu, Čudo u Siloamu, Čudo u Gadari, Čudo u Magdali, Čudo u Vitaniji, Smrt na Moriji, Smrt na Gavati, Smrt na Golgoti* – očigledno je da autor kako u teorijskom, tako i u motivskom, strukturnom i kompozicijskom pogledu prati koncepciju Pekićeva romana.

On tako pojašnjava da je prvi dio romana sačinjen iz sedam pripovjednih cjelina za koje su inspiraciju predstavljali biblijski motivi Isusovih čuda u Judeji, te da su u odnosu na biblijsku paradigmu predstavljena čuda izokrenuta i parodirana. Drugi dio romana sastoji se iz četiri poglavlja, u kojima je sagledana jevanđeljska priča iz perspektive apostola Jude. On je predstavljen kao najstrastveniji pobornik i pravi ideolog proročanstva o spasitelju, dok se za Isusa kaže da do njegovog razapinjanja na krst, pa samim tim ni do spasenja čovječanstva, nikada nije ni došlo. Uz puno humora i empatije prema ljudskim nedostacima, implicitno su kritikovani vidovi dogmatskog mišljenja, ideja o usrećiteljskim projektima (bilo da govorimo o hrišćanstvu, komunizmu, humanizmu ili nekoj drugoj ideologiji), kao i ideja o civilizacijskom progresu, usavršavanju i spasenju čovjeka.

Po Markoviću, osim kao obračun, ovo djelo se može shvatiti još kao vrsta demitologizacije ili, blaže rečeno, dijaloga sa hrišćanstvom. Roman *Vreme čuda* je koncipiran kao zbir povijesti koje međusobno povezuju isti protagonisti – Juda i Isus, kao i preuzimanje motiva iz istog podteksta:

„Izrazita tematizacija kategorije vremena u *Vremenu čuda* je istaknuta već u naslovu. Na nivou knjige kao cjeline, autor sistemski sprovodi retroaktivno kretanje po temporalnoj ravni, pri čemu se sama kategorija vremena narativno raslojava na nekoliko nivoa, pa se može razlikovati: a) *subjektivno vrijeme*: protagonisti pojedinačnih narativa, pogotovo u slučajevima kada preuzimaju i funkcije pripovjedača, konstruišu lični, subjektivni doživljaj vremena i njegovog proticanja; b) *objektivno – istorijsko vrijeme*: počev od *Blage vesti* kao uvodnog narativa *Vremena čuda*, radnja se fiksira u jasan istorijski trenutak. Ovim postupkom se otvaraju mogućnosti da se posredstvom determinisanih istorijskih okolnosti stvori što uvjerljivija društveno-istorijska slika fiktivnoga svijeta djela; c) *mitsko vrijeme*: ciklični aspekt vremena doprinosi stvaranju efekta univerzalnosti i vječne aktuelnosti onoga o čemu se pripovijeda“.²

Kroz određeni broj čuda u prvom dijelu i smrti u drugom, prikazan je lik Isusa Hrista, njegovih sljedbenika i slučajnih žrtava. Motivaciona podloga

² Isto, str. 35.

Isusovih čuda može se sagledati preko načina na koji on čuda izvršava, nemarno i rutinski. Njegova jedina namjera je da obavi posao koji mu je zadat, da ispuni *Pismo*. Marković konstatuje da pisac ni u jednom trenutku ne osporava Isusovu mogućnost za izvođenje čuda, ali insistira na njihovim negativnim posljedicama jer umjesto blagostanja i zadovoljstva – kod onih koji su bili izloženi čudu, javlja se nezadovoljstvo.

Preuzimajući motive *Starog zavjeta*, najprije Prvu knjigu Mojsijevu – *Postanje*, Pekić ih koristi kao uvodno poglavlje romana, koje naziva *Blage vesti*, po jednom od najradosnijih hrišćanskih praznika. Autor knjige *Dekonstrukcija hrišćanskoga mita u Pekićevoj „Vremenu čuda“* smatra da je u ovom poglavlju Pekić u kratkim crtama dao pregled postanka svijeta i nastanka vrsta, objasnio prvi grijeh i njegove posljedice, ukratko dajući i sliku prilika u kojima se rađa Isus Hrist, naglašavajući da citate iz *Novog zavjeta* stvaralac koristi gotovo u svakom poglavlju kao svojevrсни prolog, kojim prikazuje sažetak poglavlja i temu koju će pervertovati (izopštiti, kvariti).

Prvo čudo u Kani, koje saopštava Simon Petar, pored toga što govori o dvoprirodnom porijeklu Isusa, kazuje nam i o nepoštovanju koje Isus demonstira prema majci. Nepoštovanjem majke, on želi da istakne poštovanje nebeskog oca. Isus smatra da se zarad cilja treba odreći svega, pa i roditelja, pa autor ističe da su junakove osobine povodljivost i osvetoljubivost. Citiranje glave osme iz *Jevanđelja po Mateju*, Pekić koristi kao prolog za poglavlje *Čudo u Jabnelu*, u kome će pokazati Isusovu moć, ali i uzaludnost moći pred ljudima koje vode zemaljske strasti, a vjera im je u sjenci materijalnih dobara.

Ovim poglavljem Pekić daje i sliku ljubavi između gubavke Egle i njenog muža Jeroboama, koje razdvaja bolest, odvođeci ih na različite strane, time ukazuje i na podijeljenost svijeta, na Stari i Novi Jabnel, odnosno na zdrave i bolesne, one koji vjeruju u čuda i one koji ne vjeruju. O negativnoj posljedici Isusovih čuda govori sudbina Egle, žene nad kojom je izvršeno čudo. Ovim činom ona je povratila prvobitno zdravlje i ljepotu, a Hrist je svom putu dodao još jedan čin, kojim je potvrdio svemoćnost.

Ipak, s obzirom na njegovu nezainteresovanost za dalji tok sudbine ove žene, može se zaključiti da je ona poslužila samo kao oruđe, koje može doprinijeti njegovoj slavi, kao što će nadalje poslužiti drugi. Njeno iscjeljenje je bilo jedan od uslova koji se morao ispuniti, a ne želja da se jednom ljudskom biću pomogne zarad njegove sreće i blagostanja. Susret između Isusa i Egle nakon nekoliko godina, potvrđuje Isusovu nezainteresovanost i nebrigu. Isus ne prepoznaje ženu, a negativne posljedice svog čina ne uviđa, niti ga se tiču, jer izliječivši Eglu, Hrist ne samo da joj nije pomogao, nego je njenu nesreću učinio još većom. Nakon izlječenja njenog tijela, ona nije srećnija jer biva

izopštena kako iz svijeta zdravih, tako i iz svijeta gubavih. Tako je Hristovo čudo urodilo gorkim i neočekivanim rezultatom.

Marković ističe da putem poglavlja *Čudo u Jabnelu*, autor parodira odnos ljudi prema pisanoj riječi i nemogućnosti da se bilo šta od napisanog dovede u pitanje. Tako posmatrano percipiranje vjerskih dogmi predstavljeno je kao najmanje podložno kritici, ali pisac u ovom poglavlju parodira zaslijepljeni odnos ljudi prema tekstu. Pekić je nastojao da ovim poglavljem ukaže na nekritičnost i veliki stepen manipulacije ljudskim shvatanjima. Vlastito stvaranje usmjerio je i ka kritici podjele društva na zdrave i bolesne, čiste i nečiste.

„U *Čudu u Jerusalimu*“, navodi Marković, „Pekić koristi heterodijegetički narativni model, pri čemu pripovjedač ostaje prikriven i, u najvećem dijelu teksta, preuzima fokus percepcije Pontija Pilata, glavnog lika pripovijetke. Ovakav odabir narativne strategije je od ključnoga značaja za sam sistem semioze teksta, imajući u vidu da Pontije Pilat zauzima funkciju stranca koji iz drugačijega sociokulturnog okruženja dolazi u Jerusaleim da preuzme vlast. Zbog toga *oneobičavanje* postaje primarni postupak modelovanja njegovog procesa percepcije“.³

Čuda koja su se odigrala u Jerusalimu i Siloamu, takođe u negativnom svijetlu predstavljaju Isusa. Mesezeveilo, mutavac koji je veći dio svog života proveo zavezanog jezika, nakon što bude izložen dejstvu čuda, biva izliječen od strane Jošua. Iznenadjenje koje je doživio kada je postao svjestan da odgovara jasno i glasno na pitanja Pontija Pilata, nije bilo ni malo prijatno. Čim progovori, on strada jer je glasno rekao kritiku, a sličnu negativnu sudbinu doživio je i slijepi Vartimej.

Svijet, koji je zamišljao kao raj, za ovog junaka postaje veliko razočaranje, na osnovu čega zaključuje da je stvarnost mnogo ljepše izgledala dok je nije vidio. Umjesto zahvalnosti, proklinje Isusa jer mu je život učinio nepodnošljivim. Osvješćenje dva ludaka takođe ne donosi očekivanu zahvalnost. Ludaci kojima je vraćena pamet, odjednom se nalaze u beznadežnoj situaciji. Njihova istina nestaje i nemaju mogućnost snalaženja u tom novom svijetu koji im je podario Isus. Istina koju im je Isus iznio, za njih je gora od svake laži. Ono što ostaje u njima nakon njegovog odlaska, jeste misao o njemu kao razoritelju svjetova, ubici i mučitelju. I u *Čudu u Gadari*, Isus se prikazuje kao rušilački nastrojen, kao neko ko umjesto pomoći, svojim čudima proizvodi nevolju.

Marija iz Magdale je predstavljala prvu žrtvu koja je bila spremna da proces čuda preokrene. Čudo je primila kao teret jer iako je poslije njegovog izvršenja postala u tjelesnom pogledu djevica, njena duša je ostala poročna. Kontrastno postavljene duša i tijelo u njoj izazivaju ogromnu nesreću. Bori-

³ Isto, str. 93–94.

slav Pekić služeći se ironijom opisuje bludnice za koje kaže da zarađuju hljeb, kako Sveta knjiga nalaže, u znoju tijela svojega.

Ništa što se Spasiteljevog fizičkog izgleda ticalo, ne daje nagovještaj da se radi o čovjeku božanskog porijekla. Praznina sa kojom se poredi Isusov izgled, govori o neispunjenosti ovog Svetitelja ičim svetim, više nego o njegovom fizičkom izgledu. Ono što se na prvi pogled moglo zapaziti kod njega nije moglo ostaviti impresiju nekoga ko je predodređen za spasenje svijeta jer je izgledom bio najneugledniji od svih galilejskih pratilaca.

„*Vreme čuda*“, Marković piše o organizacionim i strukturnim osobenostima ovog djela, „tako postaje sinoptički, sveobuhvatni tekst koji je organizovan montažno-kolažnom metodom prezentacije narativnoga materijala, pri čemu događaji koji se nalaze u pozadini nekog od narativa mogu postati centralni nosioci značenja u nekom drugom narativu, i obrnuto. Pekić, međutim, ne ukida društveni autoritet Biblije kao svetoga teksta, pa koristeći polazište *post hoc ergo propter hoc* pripovijeda svoju verziju novozavjetnoga mita o spasenju, svjestan reperkusija koje je uspostavljanje hrišćanstva kao religije sa sobom nosilo od samih početaka. Uprkos sistemskoj neostvarenosti starozavjetnih proročanstava koja najavljuju stvaranje Novoga carstva Božijeg, hrišćanstvo će se formirati i njegovi odjeci će i danas biti vidljivi“.⁴

Marković ističe da posljednje čudo, u prvom dijelu knjige, predstavlja kulminaciju u piščevom nastojanju da detronizuje lik i djelo biblijskog Hrista. Čudo koje se odigrava u Vitaniји govori o Lazarevom vaskrsenju. Hrist ovdje oživljava Lazara, koji se bez ikakvog povoda našao u središtu borbe dvije suprotstavljene strane. Jasno se vide Isusovi lični motivi u izvršenju vaskrsenja, a opšte dobro koje bi trebalo da čini glavni motiv njihovog djelovanja, zanemareno je. Isus potezom vaskrsenja Lazara osujećuje namjere pristalica sadukejske strane, a oni ponovnim sahranjivanjem pokušavaju da spriječe njegovo čudo. Lazarevo vaskrsenje ovdje predstavlja Hristovu ličnu pobjedu. Koliko god puta sadukejci sahranili Lazara, toliko puta bi ga Hrist ponovo vaskrsao. Pravo izbavljenje dolazi, ne od Hrista, već od sluge Harmija, koji će Lazarove ostatke spaliti i tako osujetiti Hristove, a i namjere sadukejaca. Kao spas od Isusovog čuda, javlja se konačna smrt.

U drugom dijelu romana priča o lažnim svjedocima čini etapu prije konačnog ispunjenja pisma. Uvode se likovi bogalja iz *Vremena čuda* koji su lažno svjedočili, što je predstavljalo osvetu Isusu za iscjeljenje. Pekić slikom lažnih svjedoka otvara temu o zloupotrebi Hristovog dobročinstva i manipulaciji nad ljudima.

⁴ Isto, str. 44.

U povijesti *Smrt na Gavati* lik Isusa Hrista gotovo da se i ne javlja. Opisan je samo kratak susret razbojnika Varave i Hrista. Pri susretu ovih junaka Isus pokazuje netrpeljivost. Želju razbojnika Varave da sazna posljednju, oproštajnu rečenicu kojom bi zaslužio carstvo nebesko, Isus je u nemogućnosti da mu ispuni.

Posljednja povijest o kojoj Marković piše – *Smrt na Golgoti* je priča o tragičnoj zamjeni ličnosti. Događaj koji je u istoriji poznat kao najuzvišeniji čin za spasenje svijeta, najveća žrtva koju je neko podnio, prikazan je na ironičan način, sa neočekivanim obrtom. Na krstu ne završava Hrist, žrtvujući se za ljudski rod, već nepoznati prolaznik, Simon Kirenjanin. Usljed spleta okolnosti, Simon na sebe preuzima ulogu Boga i krst koji nije njegov. Na Golgoti se umjesto Isusa našao Simon, koji kada shvati šta ga očekuje objašnjava kako je igrom slučaja dobio ovaj krst.

Simon je tek na krstu postao svjestan svoje sudbine i onoga šta ga čeka. Kada je preuzeo krst, nije mu bio težak jer mu nije pripadao. Simonova uloga je bila samo da ga prenese do Golgote. Kada je već bilo kasno da zbací krst, prihvatio ga je i postao je njegov teret. Kada shvati da njegov Bog neće doći, javno priznaje da nije Sin Božji. Budući da na krstu nije Isus, već Simon Kirenjanin, ne Nazarećanin – svijetu slijedi zla sudbina. Mučenička smrt koja je bila namijenjena njemu, a ne Simonu, nije se desila. Ostaje svijest da svijet nije spašen, da praroditeljski grijeh nije okajan.

Posmatrajući svijet prikazan u romanu *Vreme čuda*, Marković zaključuje da je veoma udaljen od onog svijeta koji Pekiću služi kao inspiracija, tj. od svijeta *Biblije*. Iako roman, *Vreme čuda* formalno dijeli na *Vreme čuda* i *Vreme umiranja*, nalik na podjelu *Biblije* na *Stari* i *Novi zavet*, Pekić se okreće od biblijskog obrasca i sjedinjuje ličnosti *Starog* i *Novog zaveta* u isti dio romana. On izokreće čitav kontekst, počevši od stila, uzvišeni stil ostavlja u okvirima religijske priče, a za svoj roman bira stil koji obiluje žargonima, vulgarnostima, naturalističkim prikazima, slikama nevjerstva i nepovjerenja, i to ne samo od strane onih koje Isus treba da ubijedi u vjeru, već i od Isusovih pomoćnika – apostola.

I pored toga što je je jedna od karakteristika ovog ostvaranja nepostojanje prologa i epiloga, u roman *Vreme čuda* Pekić je unio djelove *Biblije* koji vrše datu funkciju. Konceptiju priče romana je postavio kao ciklični postupak, koji će se uvijek ponavljati, a uzrok će biti isti, samo će se akteri smjenjivati bez pravila. Otuda i izokretanje likova i radnje tokom čitavog romana *Vreme čuda*, sagledavanje poznate priče iz novih uglova, iz perspektive samih aktera događaja.

Autor knjige *Dekonstrukcija hrišćanskoga mita u Pekićevu „Vremenu čuda“* ističe da je jedna od mogućnosti čitanja i razumijevanja romana *Vreme čuda*, koja nam se otvara upravo ovakvom kompozicijom romana i mogućnost

fragmentarnog čitanja. On naglašava da se ovaj roman može čitati kao zbirka priča sa biblijskim podtekstom, na taj način određujući *Vreme čuda* kao roman koji počiva na samoj granici između modernizma i postmodernizma.

„Izražena intelektualna dimenzija *Vremena čuda* se ogleda i u činjenici da su Pekićevi likovi i pripovjedači često i najbolji tumači njegovih djela“, autor zaokružuje svoj rad posvećen analizi Pekićeva romana. „Kako je iterabilnost osnovno idejno, strukturno i tematsko obilježje *Vremena čuda*, dubinska analiza teksta predstavljena u našem radu je imala tautološke rizike... Bez obzira na to što Pekić obrađuje poznate mitove, narrative i scene koristeći naizgled tradicionalne književne forme, autor ih revitalizuje sopstvenim poetičkim vizijama i tehnikama, čime ne samo što bogati sopstveni tekst, već i tekst sa kojim stvara intertekstualne relacije. Zato *Vreme čuda* nije negacija Biblije, već njeno novo, kritičko čitanje u kojemu hrišćanski mit postaje prao obrazac svih okoštalih dogmi koje vrlo lako može razoriti i sama logika na kojoj su izgrađene“.⁵

Milan Marković je svoju knjigu posvećenu minucioznoj analizi Pekićevog romana *Vreme čuda* zasnovao na pažljivo upotrijebljenoj literaturi, priloženoj u završnici. Širok je njen opseg, od knjiga teorijskog i istorijskog karaktera, do onih vezanih za psihologiju i antropologiju. U ovoj literaturi možemo uočiti vrijedne naslove, od djela Umberta Eka *O književnosti* i *Graničnice tumačenja*, Mihaila Epštejna *Postmodernizam*, Nortropa Fraja *Anatomija kritike* i *Veliki kod(eks)*, Kloda Levi-Štroša *Strukturalna antropologija* i *Divlja misao*, Jurija Lotmana *Semiosfera – u svetu mišljenja* i *Struktura umetničkog teksta*, preko Todora Cvetana *Simbolizam i tumačenje* i *Dva načela pripovednog teksta* do *Figura pripovedanja* Andrijane Marčetić, *Teorija književnosti* Zdenka Lešića, Petra Milosavljevića i Gvida Tartalje, *ABC dekonstrukcije* Novice Milića i ostalih ostvarenja.

U završnici knjige *Dekonstrukcija hrišćanskoga mita u Pekićevu „Vremenu čuda“* Marković naglašava da nam sam čin čitanja svake glave kao zasebne priče otvara mogućnosti učitavanja i drugih tumačenja, smatrajući da je podtekst ovog romana doživio detronizaciju i pervertovanje, te je od nekadašnjeg sakralnog teksta – izrastao u tekst usmjeren na kritiku društva i njenog morala.

⁵ Isto, str. 206–207.